

LISZTÓCZKI PÉTER¹

Kollektív bűnhődés Kelet- és Közép-Európában

Collective punishment in Eastern and Central Europe

Kollektív büntetés és bűnhődés

A Ludovika Kiadó *Collective Guilt in Central Europe after the Second World War and Now* [Kollektív büntudat Közép-Európában a második világháború után és napjainkban] címmel jelentetett meg egy tanulmánykötetet, amely az NKE-n megszervezett, azonos című konferencia előadásait foglalja magába. A munka célkitűzése – a címhez illeszkedve – a közép-európai térségben tapasztalt kollektív büntetés és a különböző nemzetiségek kollektív bűnösként való beállításának történelmi feltárása.

A kollektív bűnösség elve nem újszerű eljárás és nem is korlátozódik a 20. század eseményeire, az európai történelemben mégis kitüntetett figyelmet vív ki magának a mai, emberközi viszonyaira továbbra is ható jelenléte miatt. A nemzeti és nemzetiségi tragédiák idő- és térbeli közelsége nagyban befolyásolhatja személyközi viszonyainkat és a politikát is, mint olyat. Ahogyan arra a kötet is rámutat, a legtöbb ilyen, kollektív bűnösség elvét felhasználó esemény a mai napig nem került tisztázásra. Ennek okát kétféleképpen közelíthetjük meg: jogi és államszervezési, a szuverén szempontból. Vizi Balázs összefoglalójában felhívja a figyelmet arra, hogy a térségünkben zajlott kollektivizáló büntetések idején még nem voltak adaptálva azok a jogi védőhálók, amelyek megakadályozhatták vagy legalább enyhítették volna ezeket a bűncselekményeket. A másik szempont pedig az adott rezsimek felől értékel-

¹ Junior kutató, Századvég Politikai Gondolkodás Kutatóintézet.

hető. A legtöbb, társadalmi vagy etnikai csoportokat kollektíven érintő bűncselekményt a második világháború alatt vagy közvetlenül azt követően követték el.² Ez alapvetően nem írná felül jelen korunk államainak azt a kötelezettségét, hogy valamilyen kárpótlást nyújtsanak az erőszakot elszenvedett feleknek, viszont az erőszakot végrehajtó (fasiszta vagy később szocialista) rendszerek megszakítják a jelen kori és a diktatórikus berendezkedések közötti állami folytonosságot, így kérdéses, hogy kinek és milyen mértékben lesz kötelessége a kárpótlás.

A tanulmányok a történelem- és a jogtudomány metodikáját, tudástárát és forrásait használják fel. Ennek értelmében a történelemtudományi megközelítés ad perspektívát a kollektív bűnösség jogi státuszát érintő, múltbeli vagy még ma is érvényes kérdések megvitatására, amit már a jogtudomány elméleti megközelítésével elemeznek a szerzők.

Csehszlovákia

A kötet hiányossága és potenciálja egyenlően mérhető; mivel egy konferencia anyaga, a szövegek nem adhatnak mindenre kiterjedő képet a problémáról, ám pont e kötöttségből fakadóan a kollektív bűnösségen mint témán belül két csoportra kerül a fókusz: a magyarokra és a térség országaiban élő német kisebbségekre. A tanulmányok így a környező országokban élt és élő magyarság helyzetét járják körül részletesebben, maga a kötet pedig tematikusan két részre, pontosabban két országra, térségre tagolódik. Jan Rychlík cseh történész és Juraj Marušiak szlovák politológus, továbbá Fiala-Butora János jogász a Csehszlovákiában végbement, a magyarokat és németeket érintő cselekményeket tárja fel. Hangsúlyuk a Beneš-dekrétumokra esik, hiszen azok hatása nem csupán történelmi szempontból érzékelhető, hanem a mai napig vitatott pontját alkotják a csehországi és szlovákiai jogrendnek. Bár Csehszlovákia felbomlását követően adott volt a dekrétumok visszavonása, sem 1992-ben, az utódállamok létrejöttékor, sem 2007-ben, a dekrétumok sérthetlenségéről szóló határozat megvitatásakor nem történt előrelépés az ügy rendezésében. Utóbbi esetben a szlovák parlament meg-

2 Gyurcsík 2024.

szavazta a dekrétumok sérthetetlenségét, megerősítve azok érvényét azzal a kitételrel, hogy elutasítja a kollektív bűnösség elvét.³

Ahogy arra Fiala felhívja a figyelmet, napjainkra többoldalú, elhúzódó és a fejét folyamatosan felütő problémává vált a dekrétumok fennmaradása a szlovák jogrendben. Elsősorban nem korlátozható közvetlenül a második világháborút követő időszakra a magyarok és németek tulajdonának és ingatlanainak eltulajdonítása. Egy közelmúltbeli példával mutat rá a dekrétumok napjainkban is problémát okozó valóságára: a D4/R7 autópályaszakaszt, amely a pozsonyi szakaszhoz kapcsolódik Csallóköz irányába, 2020-ban nyitották meg, amikor is az utat környező területek értéke megnőtt, és ennek következtében többen felvették a kapcsolatot az autópályakezelő állami intézménnyel, felajánlva parcelláikat eladásra. Ezzel egyidejűleg a Szlovák Földalap a Beneš-dekrétumokra hivatkozva beavatkozott, hiszen annak értelmében ezek a földek a szlovák állam birtokában állnak, holott a valóságban kizárólag a szlovákiai magyar közösség tulajdonát képezik.⁴ A dekrétumokat nemcsak az autópályaszakasz építéskor használták kiskapuként (hiszen a szlovák államnak így nem kellett megvásárolnia a magyaroktól bizonyos parcellákat), hanem bármely más, állami hatáskörbe tartozó építkezés idején is. Így a kollektív bűnösség az 1487/2007-es határozat értelmében elutasított, ámde továbbra is gyakorlatban lévő praxisa a szlovák államnak. Másodsorban pedig a dekrétumok fennállása tovább fűti a szlovák–magyar nemzetiségi ellentétet, hiszen azok értelmében a magyar és német kisebbség nem tekintendő egyenrangúnak a szlovák népességgel,⁵ mivel e csoportok vagyonát nem védi ugyanabban az értelemben az állam, mint a szlovákokét. Rychlík ennek a helyzetnek a történelmi folyamatát ábrázolja, értelmet adva a csehszlovák földreformnak. Szerinte az 1919-es földreform – amelynek eredetileg nem volt nacionalista vagy sovíniszta felhangja – két célt szolgált: elsősorban erős és önfenntartó családi gazdaságok létrehozását, erre építve pedig a konvencionálisan „agrárpártnak” (Republikánska strana poľnohospodárskeho a maloroľníckeho ľudu) nevezett politikai erő szavazóbázisát, továbbá a nagy földbir-

3 lpi, m 2007.

4 Czímer 2020.

5 Gyurcsik 2024, 112.

tokok felbontását.⁶ A második világháborút követően az elkobzott földek visszatérítése további problémákat vetett fel, hiszen a magyar és német lakosok megfosztása csehszlovák állampolgárságuktól, a földek visszatérítéséhez kötött lojalitási vizsgálatok és a föld méretének maximalizálása nagyban megnehezítette a földek visszaadásáról szóló tárgyalásokat. Az 1991-es különleges mezőgazdasági bizottság ülésén a magyar pártok képviselői ismét felvetették a földek visszaadásáról szóló rendeletüket, ezt viszont a Szlovák Nemzeti Párt irredenta és fasiszta törekvésnént értékelte,⁷ így az ügy megoldatlan maradt.

Konrád György *Identitás és hisztéria* című írásában úgy érvel, hogy „Az identitások szükségképpen részlegesek, ergo tagadják egymást. Létüknél fogva kirekesztők”,⁸ amely állítással akár egyetértünk, akár nem, egy kitételt tennünk kell. Jogorvoslat hiányában a dekrétumok fennmaradása esetén nem két egymással szembeforduló identitás vagy közösség határozza meg a vitát, hanem az állam és annak érdekei szerint formálható kisebbség. Innen nézve nem írhatjuk le a helyzetet két, viaskodó identitás „szükségszerű” határvillongásaként. A bűnösség valós vagy elképzelt tényállásának kiterjesztése egy egész csoportra egy kontraproduktív válaszreakció, ami az állami mechanizmusok szintjére kerülve a válaszreakció mögötti célt is aláássa. Coline Covington – aki egy egész könyvet szentelt a kollektív bűnösség állami mechanizmusa vizsgálatának – úgy vélekedik, hogy két szempontból is kontraproduktív a kollektív bűnösség használata, illetve annak intézményesített változata. Elsősorban feloldozza a valóban bűnös személyeket az elszámoltatás súlya alól, hiszen azok „elbújhatnak” a többség mögé, másodsorban pedig a bűnösséget kikiáltó csoport totalitárius fellépését bizonyítja.⁹ A csehszlovák állam nemzeti homogenitását nem segítették elő a földek elkobzásáról szóló rendeletek, sem az állampolgárságot visszavonó intézkedések, hanem egy olyan problémát szültek, ami nem csak a szlovák állam legitimitását vonja kérdőre, hiszen ezen intézkedések szembemennek az Európai Unió Alapjogi Chartájával,

6 Uo. 40.

7 Uo. 50.

8 Konrád 2004, 121.

9 Covington 2023, 16–17.

ráadásul a szlovák–magyar együttélést a mai napig meghatározó problémát okoztak.

Marusiak értelmezésében – aki szintén kiemeli a dekrétumok összeférhetetlenségét az Alapjogi Chartával – két okból kifolyólag nem történtek változások az ügyben. Az elsőt „kihagyott alkalomként” értékeli, hiszen bár többször került szorosabb együttműködésbe Magyarország és Szlovákia közös célok elérése érdekében (lásd V4-integráció és versenyképesség), a dekrétumok kérdése felelevenített volna olyan konfliktusokat, amelyek ilyen induló vagy újrakezdő építésénél kontraproduktívan hatottak volna. A másik ok pedig abból következik, hogy a dekrétumok szempontjából jelentős pártok és politikusok egyszerűen kikerültek a mindennapi nagy politikából, vagy annyira csökkent befolyásuk, hogy velük együtt a téma is inkább a múltba merült.¹⁰

Románia és Jugoszlávia

A kötet második fele, amely tágabban a magyar, román és jugoszláv helyzettel foglalkozik, inkább történelmi megközelítésből kívánja feltárni a kollektív büntetés működését a térségben. Lönhárt Tamás az erdélyi magyar és német közösséget ért trauma bemutatásában kitér a kollektív büntetést végrehajtó államok és rendszerek talán egyik leglényegesebb motivációjára, amely a kisebbség mint „bomlasztó tényező” értékelése. Ahogyan arra felhívja a figyelmet, az észak-erdélyi magyar közösség megbélyegzése nemcsak abból származott, hogy a második bécsi döntés értelmében a Magyarországhoz visszacsatolt terület a román állami integritás eszméjén ejtett sebet, hanem abból is, hogy a holokauszt hatásának elszámolása, felmérése Romániában szinte egészében a térségben élő magyarok és németek ténykedéseként lett bemutatva.¹¹ Bár a holokauszt úgy a magyar, mint a román oldal részvételével zajlott, e felismerés és a történelmi realitások feltárása, azok komplex tényezőinek mérlegre helyezése egészen a 2000-es évekig váratott magára.¹²

¹⁰ Gyurcsík 2024, 84–87.

¹¹ Uo. 160–162.

¹² Uo. 182.

Marchut Réka a potsdami konferencia és a nemzetközi politika érdekei szempontjából kívánja feltérképezni a magyarországi németek kitelepítését, amely a második világháborút követően nemcsak Magyarországon, hanem Csehszlovákiában és Lengyelországban is fontos kérdéssé vált, viszont számunkra lényegesen nagyobb problémát jelentett, mint a környező országoknak. Fontos kiemelnünk, hogy a németek deportálása a vasfüggöny nyugati és keleti oldalára azzal a dominóeffektussal járt, hogy a csehszlovák fél a magyarokat is kitelepíthette. Ezt Marchut is kiemeli, hiszen forrásai szerint a csehszlovák fél azzal érvelt, amikor kétszázezer magyar kitelepítéséről döntött, hogy Magyarország korábban félmillió németet deportált, így a kitelepítendő magyar kisebbséget országunknak el kell tudnia szállásolni.¹³ A nemzetközi politikában nehéz helyzetben álló Magyarország vezetését a potsdami konferencia döntése nem kötelezte kimondottan a németek kitelepítésére, viszont döntőerővel bírt a kommunisták politikai térnyerése és a szövetséges hatalmak álláspontja az ügyben. A *Népszavában* egyre inkább erősödött az a gondolat, hogy a volksbundisták mellett a svábokat is ki kell telepíteni, hiszen egyformán tehetnek a magyar állam helyzetéről.¹⁴ A szerző szerint leginkább a nemzetközi politika befolyásolta a német kisebbségek kitelepítését Magyarországról és a környező országokból. A második világháború utáni indulatok és a kollektív bűnösnek kikiáltott néptömeg mérete, továbbá bizonyos országok határainak megváltozása olyan koncentrált súlyt gyakorolt a döntéshozókra, amely a „német kérdés” megoldását kizárólag az erőszakos népességcserében látta annak ellenére, hogy a szövetségesek a kitelepítést a nemzetközi törvények tükrében kívánták lebonyolítani.¹⁵

A kötetet a tanulmányok számától függetlenül szigorúan analitikusan járul hozzá a 20. századi közép-európai történetíráshoz. A szerzők az egyes események vizsgálatán keresztül érnek el a kollektív büntetés nagyobb, meghatározóbb problémájához, így pedig nemcsak egy történeti áttekintését nyújtják a térségben végbement tragédiáknak, hanem azok elméleti hátterét is ismertetik, rámutatva arra, hogy a kollektív büntetés intézménye nem kizárólag az állami politika átható eszköze

¹³ Uo. 137.

¹⁴ Uo. 134.

¹⁵ Uo. 129, 149.

volt (és akár az ma is), hanem egy egész társadalmat megmozgató jelenséggé válhat és válik. A mű fő erőssége, hogy az egymást követő tanulmányok komplementer jellege rávilágít a kollektív büntetés közös logikájára is, amely területi konszolidációban, etnikai homogenizációban és a szuverén hatalom érvényesítésében rejlik, amik kiemelt törekvései voltak második világháborút túlélő államoknak.

A kötet rámutat arra is, hogy a kollektív büntetés jogi és adminisztratív kodifikálása hogyan kívánta megerősíteni az államok vélt vagy valós jogi és etnikai homogenitását, aminek érdekében a magyar és német kisebbségeket jogi kereteken belül kategorizálták. Ez a rendszer szintű elnyomás feltárja azt a jelenséget, hogy legitimitás hiányában vagy az államiság megmaradásának biztonságát veszélyben érző államok hogyan alkalmazták a kollektív büntetést mint társadalomformáló eszközt. Gyurcsík Iván bevezetőjében kiemeli, hogy a kollektív büntetés nem egy, a történelemben hagyott eszköze az államoknak, ami nem kerül aktivizálásra napjainkban, éppen ellenkezőleg. Úgy érvel, hogy a kollektív büntetés és stigmatizáció napjaink Ukrajnájában, Gázában és Karabahban is érzékelhető. A különbség viszont napjaink és térségünk 20. százada között az intézkedések módja, hiszen ezekben a régiókban már hibrid hadviseléssel és „egyoldalú kényszerítő intézkedésekkel” (*unilateral coercive measures*) befolyásolnak rezsimeket és társadalmi csoportokat. A szerző értelmezésében a napjaink intézkedéseit inkább imperialista és koloniális törekvések motiválják.¹⁶

Összegzésként elmondható, hogy ez a tanulmánykötet jelentős munka a térség történelmének kutatásában, hiszen az események jogi és történelemtudományi elemzése egy sokkal tágabb és informatívabb képet nyújt, mint ha e két diszciplína külön-külön igazságait kívánnánk felsorakoztatni. Mindez megalapozhatja a jövőben a térség kutatásának ilyesfajta megközelítését, amely nem új keletű, viszont hiányzott az elmúlt évekből. Általános tapasztalatunk az, hogy napjainkra megnőtt az érdeklődés térségünk iránt. Nemcsak azért, mert a V4-országok politikai befolyása nő, hanem azért is, mert egyfajta akaratunkon kívüli *soft power* hatást is gyakorolhatunk a Nyugatra. Közép-Európa kulturális termelése kelendő terméké válik, aminek köszönhetően Közép-Európa is egyre nagyobb érdeklődésnek örvend. Innen nézve pedig ezek

¹⁶ Uo. 17.

a munkák nem csupán számunkra érdekesek most már, hanem a *külvilágnak* is, ezáltal, ha magunkról szólunk ilyen színvonalas kötetekben, akkor már értünk is szólunk.

Irodalom

Covington, Coline 2023: *Who's to blame? Collective guilt on trial*. New York, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003379980>

Czímer Gábor 2020: Az állam a Beneš-dekrétumokra hivatkozva a pusztá névrokonság alapján ma is koboz el földeket. *Új szó*, augusztus 6.

Gyurcsík Iván (szerk.) 2024: *Collective Guilt in Central Europe after the Second World War and Now*. Budapest, Ludovika. https://doi.org/10.36250/01228_00

Konrád György 2004: *Identitás és hisztéria. A közép tágulása*. Budapest, Noran.
lpj, m 2007: Szentesítették a dekrétumok érvényességét. *Új Szó*, szeptember 21.